

POUŤ LUDWIGA PROTZE Z KYNŠPERKU DO WALHALLY A ZASE ZPĚT ANEB JAK ČESKOSLOVENŠTÍ TURNERĚI CHÁPALI UMĚNÍ[†]

THE PILGRIMAGE OF LUDWIG PROTZ FROM KYNŠPERK TO WALHALLA AND BACK AGAIN, OR HOW THE CZECHOSLOVAK TURNERS UNDERSTOOD ART

Vojtěch Kessler & Martin Klement *

Abstrakt: Německý turnerský svaz, jenž existoval v Československé republice mezi lety 1919 až 1938, a Pracovní společenství sudetoněmeckých turnerů a turnerkyň v Sudetoněmeckém krajaňském sdružení, v němž se po válce sdružila část vysídlených turnerů, měly velmi svéráznou představu o podobě a poslání umění. Předkládaná studie se tuto představu pomocí dobového tisku a literatury pokouší osvětlit na příkladu recepce díla západočeského amatérského spisovatele Ludwiga Protze (1895–1927), který v Německém turnerském svazu zastával pozici tak zvaného župního „dietwarta“. Cíl textu spočívá v poskytnutí impulzů pro aktuální debatu o možnostech vzpomínání na Ludwiga Protze, jenž je četnými hmotnými památkami v české krajině nadále přítomen.

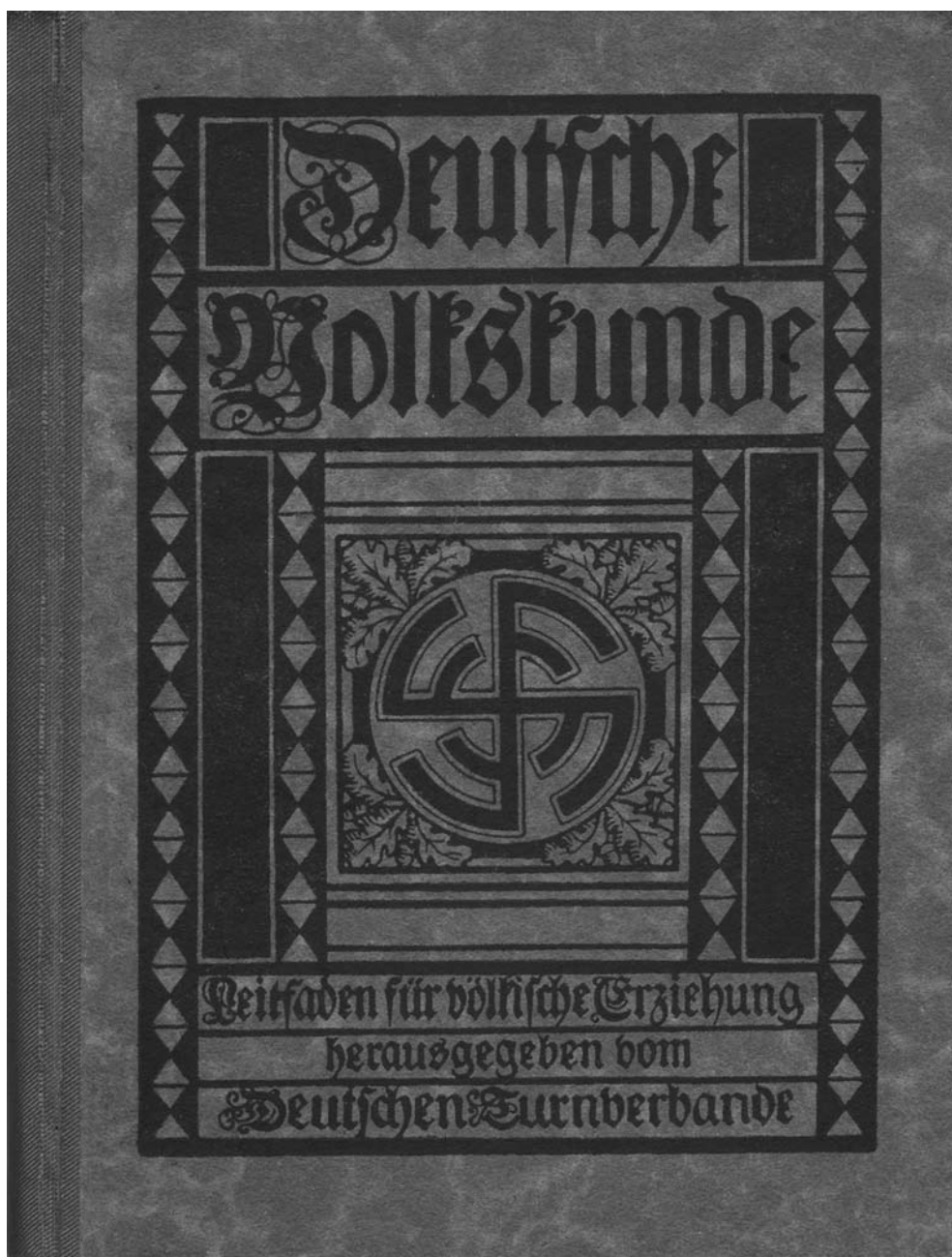
Klíčová slova: Německý turnerský svaz, Ludwig Protz, Richard W. Eichler, Josef Hiess, Kynšperk nad Ohří, Offenhausen, umění, literatura, světonázor

Abstract: The German Turner Association, which existed in the Czechoslovak Republic between 1919 and 1938, and the Working Community of Sudeten German Turners in the Sudeten German Compatriot Association, where after the war the displaced Turners were organised, had a very specific idea of the form and mission of art. This study attempts to enlighten this idea by using vintage printing and literature of an amateur writer Ludwig Protz (1895–1927), who in the German Turner Association held a position of the so-called district “dietwart”. The target text is to provide impulses for the current debate about the possibilities of recollection on the Ludwig Protze, who is present in the Czech countryside in numerous material monuments.

Keywords: German Turner Association, Ludwig Protz, Richard W. Eichler, Josef Hiess, Kynšperk nad Ohří, Offenhausen, art, literature, worldview

*Mgr. Vojtěch Kessler, Ph.D., Historický ústav AV ČR, Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9, kessler@hiu.cas.cz; Mgr. Martin Klement, Ústav světových dějin FF UK, Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, klementmartin@seznam.cz.

[†]Tento text vznikl s finanční podporou grantu č. 140213 s názvem „Památky německého turnerství v Čechách“ poskytnutého z prostředků Grantové agentury UK a řešeného mezi lety 2013 až 2015 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Obr. 1: Výchovně-vzdělávací příručka turnerům DTV kompaktně objasňovala základy turnerského světónázoru. V kolektivu autorů byl možná i Ludwig Protz. Zdroj: *Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung* 1923. Uveřejněno se svolením organizace Forum für Sportgeschichte, Fördererverein für das Sportmuseum Berlin.

ÚVOD

Vydavatelé periodika pro turnerskou mládež západoněmecké organizace Německý turnerský svaz (*Deutscher Turner-Bund*) by při koncipování únorového čísla z roku 1956 byli asi mnohem opatrnější, kdyby tušili, jaký negativní ohlas vyvolá fotografie Luise Armstronga na titulní stránce a několik příspěvků o jazzu. Redakci okamžitě poslal otevřený dopis zástupce předsedy porýnské suborganizace Rýnský turnerský svaz (*Rheinischer Turnerbund*) Adolf Metzner, jenž celé číslo považoval za „natolik strašné“, že zpochybnil, zda „jsme ještě hodni nazývat se dědici Goetheho, Schillera, Mozarta, Beethovena a Bacha“.¹ Z šířící se popularity „americko-negerské“ hudby dokonce usoudil, že bílá rasa vstoupila do další fáze duchovního sebezničení, jehož apokalyptické důsledky neváhal srovnat s explozí vodíkové bomby.

V plném znění otiskly dopis i noviny Pracovního společenství sudetoněmeckých turnerů a turnerkyň v Sudetoněmeckém krajanském sdružení (*Arbeitsgemeinschaft sudetendeutscher Turner und Turnerinnen in der Sudetendeutschen Landsmannschaft*, dále jen AG). Do tohoto uskupení se sdružila část turnerů cvičících mezi válkami v československé organizaci Německý turnerský svaz (*Deutscher Turnverband*, dále jen DTV). Podobně jako Metzner, jenž byl příslušníky AG považován za „našeho sudetoněmeckého turnerského bratra“,² se tito turneři obávali, že úpadek národa je provázen nejen „mísením s primitivními přivandrovalými národy“,³ ale také potlačováním vlastní umělecké tradice ve prospěch cizích duchovních výdobytků. Proti poslednímu „nešvaru“ bojovali vysídlení turneři urputným ctěním umělců údajně čistého, neposkvrněného němectví. Navázali tak na praxi běžnou již v DTV, kde proti „zkaženému“ modernímu umění byli ostentativně stavěni nejen němečtí velikáni od středověku až po 20. století, nýbrž i celá řada méně významných umělců, záměrně se odklánějících od moderních směrů a námětů.

K druhé skupině patřil též rodák z Kynšperku nad Ohří, úředník, člen DTV a amatérský tvůrce literárních děl Ludwig Protz (1895-1927), který byl ve svém turnerském svazu velmi ctěn a po roce 1945 v AG téměř mytizován. Záměr následujících řádků nespočívá v sestavení Protzovy biografie. Spíše je vyvinuto úsilí vžít se do představ, jež byly v DTV a po roce 1945 v AG chovány o umění, zejména pak o literatuře. Postava Ludwiga Protze poslouží jako modelový příklad agilního turnera-spisovatele, analýzou jehož díla lze lépe porozumět tomu, jaký konkrétní styl a motivy naplňovaly v perspektivě DTV a AG ideál pravého německého umění.

Zaslouží si však toto téma vůbec soustředěný výzkum? Zabývat se periferním Ludwigem Protzem, v jehož literární produkci výrazně dominuje kvantita nad kvalitou a jehož klientela se omezovala převážně na turnerské a regionální prostředí,

¹Srov. Metzner 1956, s. 19.

²Srov. Ek. 1956, s. 7.

³Srov. Ek. 1956, s. 10.

Obr. 2: Ludwig Protz na nedatované fotografii, otištěné v periodiku Pracovního společenství sudetoněmeckých turnerů a turnerkyň v Sudetoněmeckém krajanském sdružení. Zdroj: *Sudetendeutscher Turnerbrief* 28/1, s. 23. Uveřejněno se svolením Sudetendeutsche Landsmannschaft.

by opravdu pozbývalo většího smyslu, kdyby se v západních Čechách dodnes nenacházely památky spojené s Protzovým životem a prací. Vzniká tedy mimořádné napětí mezi prominentní pozicí Ludwiga Protze v myšlenkovém světě organizací, jež se hlásily k odkazu sudetoněmectví a nacistické ideologie, a Protzovou přetrvávající symbolickou přítomností v české krajině. Je třeba se ptát, kudy vede cesta k uvolnění této tenze.

Na zmíněnou otázku text rozhodně nedá definitivní odpověď. Následující čtyři pasáže však předestrou úvahy, s nimiž by bylo záhodno se na onu cestu vydat. V první podkapitole bude blíže představen DTV se svým kánonem světónázorových paradigmat, jež podmiňovaly specifický vztah svazu k umění. Druhá část se bude věnovat funkci Ludwiga Protze ve strukturách DTV a představí plody jeho umělecké činnosti. Více než literární analýza bude v centru pozornosti stát rozbor idejí, které prostupují jeho texty a díky nimž se pro DTV stal hvězdou německého písemnictví. V třetí pasáži bude v souladu s titulem příspěvku opuštěn Protzův rodný Kynšperk a navštívena „rakouská Walhalla“, tedy městečko Offenhausen, kde od 60. let kooperací AG s ideově neméně radikálním rakouským turnerským svazem vznikal ojedinělý literární pomník, připomínající vedle řady básníků i Ludwiga Protze. Podkapitola se pokusí vysvětlit, že přesunutí místa Protzova uctívání z Kynšperku do Offenhausenu vedlo ke stabilizaci jeho pozice mezi autory, které bývalí českoslovenští turneři považovali za ikony neposkvřeného národního umění. Poté, co byl v 90. letech pomník rozvrácen, vzala za své i tamější vzpomínka na Protze. Závěrem se těžiště zájmu přesune zpět do Kynšperku, aby byly naznačeny možnosti Protzovy současné recepce v kraji, z něhož pocházel.

Jakkoli se dějiny Němců v Československé republice a dějiny turnerského hnutí těší stoupající oblíbenosti historiků, zůstává v obou tematických komplexech mnoho deziderát. Neexistuje kupříkladu literatura, jež by se důkladně zaobírala světónázorem „völkisch“ turnerských organizací a přitom nezploštila jejich myšlenkový horizont primárně na učení o rase. Stejně tak neprobádané zůstává umění, jež by bylo možné označit jako sudetoněmecké. Němci ztotožňující se s ideou sudetoněmectví měli k umění specifický vztah a nadto sami umělecká díla produkovali. Záslužné publikace o spisovateli Hansi Watzlikovi a malíři Franzi Grussovi jsou ojedinělými exkurzemi do dosud nezmapovaného terénu, v němž mimo historiografickou pozornost zůstává s desítkami dalších postav i Ludwig Protz.⁴ Inspirativní pro studii byly práce německojazyčné provenience, které důkladně rozebírají elementy „völkisch“ světónázoru. Četné impulsy poskytly též úvahy Tobiasa Wegera o organizacích vysídlených sudetských Němců a o kontinuitě, respektive reinterpretaci některých tradic a hodnot.⁵

⁴Koschmal – Maidl 2006; Prokop 2011.

⁵Weger 2008.

Obr. 3: Ilustrace Friedricha Rudolfa Zenkera z Protzovy básnické sbírky *Přemožitel* názorně zachycuje antisemitské a antisocialistické stereotypy, typické pro světónázor turnerů z DTV.

Ydroj: Protz 1928, s. 33. Uveřejněno se svolením organizace Forum für Sportgeschichte, Fördererverein für das Sportmuseum Berlin.

Čím méně lze vycházet z odborné literatury, o to více je nutné přiklonit se ke studiu pramenů. Do oficiálního pojetí umění v DTV umožňují proniknout výchovně-vzdělávací brožury svazu a dále jeho noviny. Z vydaného Protzova díla, čítajícího básnické sbírky, dramatické hry i prózu, lze vyvodit, jakého charakteru mělo z pohledu turnerů umění nabývat a jaká témata mělo zpracovávat. Úvodní odstavec ukázal, že o moderním umění bylo intenzivně diskutováno rovněž v periodiku publikovaném vysídlenými turnery. Doplnit je možné tento poválečný pramen publikacemi Offenhausenského kruhu a knihami uměleckého kritika Richarda W. Eichlera, provázaného jak s „rakouskou Walhallou“, tak s AG.

DTV, JEHO SVĚTONÁZOR A VZTAH K UMĚNÍ

DTV byl nejpočetnější a nejvlivnější německou tělovýchovnou organizací v meziválečném Československu. Se stejnou intenzitou, s jakou formoval těla svých členů, usiloval také o podmanění jejich myslí. Nedlouho po prvním výročí existence svazu v roce 1920 byly na jednání v Liberci ustanoveny ideály DTV, shrnuté do hesla „Rasová čistota – národní jednota – duchovní svoboda“ (*Rassenreinheit – Volkseinheit – Geistesfreiheit*).⁶ DTV ve svých zásadách příliš originální nebyl, neboť je podobně jako rakouský Německý turnerský svaz 1919 (*Deutscher Turnerbund 1919*, dále jen DTV 1919) doslovně přejal od bývalého rakousko-uherského turnerského svazu (*Deutscher Turnerbund*, dále jen DTB), kde byly definovány již v roce 1909.⁷ Ovšem ani DTB nelze považovat za prapůvodce idejí o rase, všenečmeckví a svobodném německém náboženství. Myšlenkově i personálně byl totiž napojen na heterogenní „völkisch“ hnutí, z jehož diskurzu načerpal ne jeden podnět.⁸

„Rasová čistota“, „národní jednota“ a „duchovní svoboda“ utvářely styčné body turnerského „völkisch“ světonázoru. Tento synkretický soubor názorů, hodnot a postojů turnerům napomáhal interpretovat svět a orientovat se v něm. Třebaže se náplň tří centrálních světonázorových hesel v průběhu let částečně měnila, zůstávalo jejich jádro konstantní. „Rasovou čistotou“ bylo v DTB, DTV 1919 a DTV míněno uchování panské germánské rasy od židovských, slovanských a románských příměsí. Od rasově čistého národa vedla cesta k „národní jednotě“ – „krví a železem“ ukutému, silným vůdcem vedenému Všenečmecku. V něm by „duchovní svoboda“ zaručovala smýšlení, které by odpovídalo specifikám germánské rasy. „Ultramontánní“ katolická církev, ani „internacionální“ socialismus natož velkoměstský „židovský mamonismus“ by ve všenečmecké veleřiši nebyly tolerovány.⁹

⁶Allgemeine Grundsätze 1921, s. 25.

⁷Entwurf 1908, s. 184.

⁸Puschner 2001, s. 65–66.

⁹Melzer – Walter 1908; Zenker 1923; Deutsche Volkskunde 1921. K antisemitismu a učení o rase viz také Becker 1980; Kasper 2007.

Obr. 4: Richard W. Eichler prohluboval mezi vysídlenými turnery černobílé pojetí umění, a tím i jejich nekritickou úctu k Ludwigu Protzovi. Zdroj: WW 1971, s. 32. Uveřejněno se svolením Sudetendeutsche Landsmannschaft.

Od každého turnera se požadovalo, aby se s tímto komplexním světonázorem ztotožnil. Nestačilo, aby choval latentní protizidovské či protičeské antipatie. Jeho náhled na svět musel být logicky vystavěný a vědecky podložený. Ve všech třech svazech byla proto zavedena instituce „dietwartů“. Tímto termínem byli označováni turneři, kteří ve spolcích zodpovídali za aprobovaný výklad a systematickou multiplikaci myšlenek „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“. Při zkouškách z „völkisch“ znalostí museli členové svazů prokázat, zda si principy světonázoru dostatečně a správně osvojili. Kdo při zkouškách selhal, nemohl být například v DTB 1919 a DTV plnoprávným členem svazu a při turnerských slavnostech mu byla odepřena šance získat dubový věnec vítězů.¹⁰ Znat „nejvýznamnější evropské národy podle jejich rasové příslušnosti“¹¹ nebo rozumět Lutherovu boji proti římské církvi mělo zkrátka větší váhu nežli sebelepší výkon na hrazdě.

Argumenty vyplývající ze zásad „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ byly v československém DTV využity také při interpretaci umění. V něm byly rozpoznány dva protikladné tábory. První z nich zahrnoval „rasově čisté“ osobnosti, jimž „německý duch“ vnuknul tvůrčí inspiraci a jež svým dílem sloužily německému národu. Toto „německé umění bylo však v ohrožení“,¹² neboť podléhalo nepřátelskému táboru – umění, jež nebylo spojeno s rasou a národem. Ať už „židovská Thalia“, „negerský“ jazz, kubismus nebo moderní tance, to vše prý hrozilo po první světové válce starobylé německé umění plánovitě rozleptat cizostí.¹³ „Dietwarti“ chtěli proti hrozičímu nebezpečí zakročit a například již v roce 1920 se uradili, že zakáží turnerům tancovat cizí tance.¹⁴

Světonázorem daný černobílý náhled na umění se ponejvíce projevil v literatuře. Knihy byly jednoduše rozděleny na dobré a špatné. K špatným knihám se již od časů rakousko-uherského DTB řadila pornografická literatura, neslučitelná s mravním étosem germánsko-hrdinského pojetí života. Jí sekundovaly knihy „židovštělých“ autorů, na prvním místě „jed národa“ a „šuntový román“¹⁵ *Na západní frontě klid*. Sumu špatných knih zaokrouhlovali svými publikacemi „židovští pisálci“. Na seznamu zavržených „hlavních představitelů moderního židovského básnictví“,¹⁶ který v roce 1932 uveřejnilo periodikum DTV, stanul Max Brod vedle Stefana Zweiga, Franz Kafka vedle Alfreda Döblina. Za ideální, světonázorově přípustné neboli dobré knihy platila naopak díla německých klasiků, romány s rasovou tematikou jako *Hřích proti krvi* (*Sünde wider das Blut*) od Arthura Dintera, válečné

¹⁰Turn-Ordnung 1924, s. 66–67; Bericht 1925, s. 387.

¹¹Deutsche Volkskunde 1921, s. 191–192.

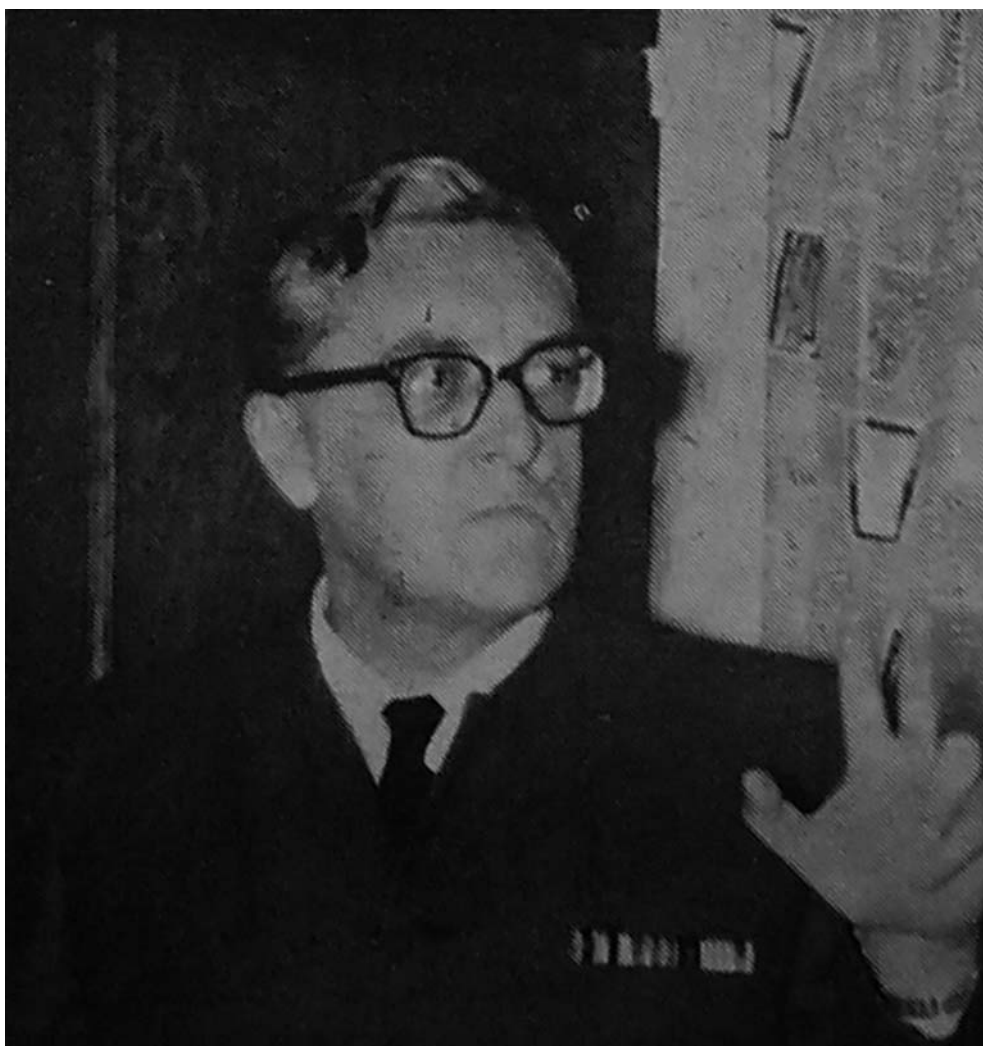
¹²Germanicus 1931, s. 181.

¹³Daun 1932, s. 25; Das Ringen 1933, s. 7.

¹⁴Allgemeine Grundsätze 1921, s. 27.

¹⁵K. 1931, s. 297.

¹⁶Zuber 1932, s. 363.

Obr. 5: Díky zřízení Pomníku básníků u Offenhausenu a organizování tamějších akcí byl Josef Hiess bývalými sudetoněmeckými turnery považován za apoštola pravého německého umění.
Zdroj: Neusser 1964, s. 3. Uveřejněno se svolením Sudetendeutsche Landsmannschaft.

romány s patetickým antibäumlerovským hrdinstvím nebo tzv. pohraniční romány (*Grenzlandromane*) Hanse Watzlika.¹⁷

Na dobré knihy bylo opakovaně odkazováno v periodiku svazu a v turnerském prostředí dokonce kolovaly přehledy s doporučenými publikacemi.¹⁸ Turněrům byly tyto knihy nabízeny knihovnami jejich spolků, popřípadě svazovou knihovnou. Pokud svazky chtěli vlastnit natrvalo, mohli je turneři získat za členství

¹⁷Rittich 1927, s. 397–398; J. R. 1930, s. 391.

¹⁸Der deutsche Buchhandel 1925.

v říšskoněmeckých knižních společnostech.¹⁹ Publikace bylo možné také objednat u dvorního knihkupectví DTV v Králíkách u Ústí nad Orlicí,²⁰ nebo u Distribučního obchodního domu (*Warenversandhaus*) DTV se sídlem v Teplicích. Distribuční obchodní dům se turnerům za sníženou cenu snažil poskytovat veškeré zboží potřebné pro tělocvičné aktivity včetně literatury, kterou primárně vydával přímo svaz.²¹ Na skladu obchodního domu tak ležely i dobré knihy Ludwiga Protze.

PROTZOVA MNOHOSTRANNOST VE SLUŽBÁCH VLASTI

Členem DTV se sedmnáctiletý Ludwig Protz stal v roce 1911,²² již dříve ale zřejmě cvičil v mládežnickém oddílu spolku. Na fotografii z roku 1907 je totiž zachycen jako Červenec ve hře *Nový rok a dvanáct měsíců* (*Das neue Jahr und die zwölf Monate*), uvedené během turnerské slavnosti v Kynšperku.²³ Protz v DTV nastartoval raketovou kariéru. Během první světové války byl spoluzodpovědný za tělocvik ve svém spolku a koncem roku 1919 jej Chebská turnerská župa (*Egerlandturngau*) vyslala jako svého zástupce na shromáždění, které proklamovalo vznik DTV.²⁴ V jeho strukturách zaujímal Protz funkci vrchního „dietwarta“ v chebské župě a společně s „dietwarty“ ostatních turnerských žup tvořil pod vedením svazového „dietwarta“ takzvaný Svazový výbor „dietwartů“ (*Verbandsdietsausschuss*), který řídil výchovně-vzdělávací proces v celém DTV. Protz údajně patřil k nejagilnějším poradcům ve výboru²⁵ a mimo jiné se účastnil v roce 1920 zasedání, jež „rasovou čistotu“, „národní jednotu“ a „duchovní svobodu“ ustanovilo za ideály svazu. Roku 1926 se podařilo na Protzův popud sloučit chebskou župu s Turnerskou župou Jahnovy mohyly (*Jahnmalturngau*), která do té doby organizačně přináležela k rakouskému DTB 1919. V nové Chebské turnerské župě Jahnovy mohyly (*Egerland-Jahnmalturngau*) připadla Protzovi opět pozice župního „dietwarta“, župním vůdcem tělocviku – „turnwartem“ – se stal Konrad Henlein. Mocný tandem Protz-Henlein kladl na turnery mimořádné nároky a začal novou župu formovat do vzorové suborganizace DTV.²⁶ Byl to prý ostatně právě Ludwig Protz, který upozorňoval na vůdčí kvality svého přítele Henleina a který župního „turnwarta“ myšlenkově inspiroval.²⁷

Ovšem Protz se neangažoval jen v DTV. Ještě před válkou založil a vedl mládežnický svaz Mladý Siegfried (*Jung Siegfried*), s několika přáteli hrál v hudeb-

¹⁹Hubatschek 1926, s. 408.

²⁰Wir 1926, s. 308.

²¹Fischer 1924, s. 193.

²²Protz 1924, s. 15.

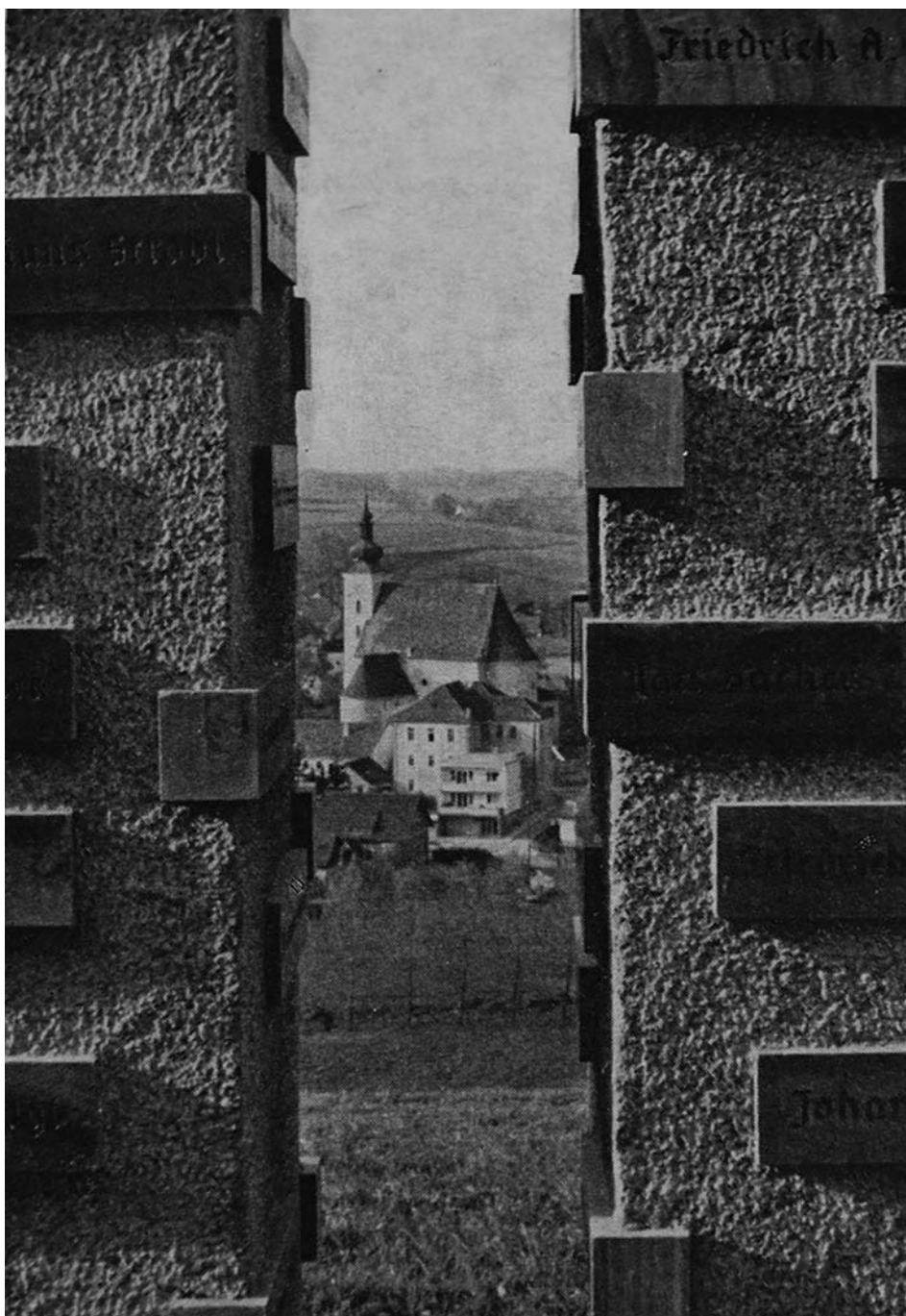
²³M. 1968, s. 3.

²⁴Protz 1984, s. 10.

²⁵Rittinger 1927, s. 2.

²⁶Viz např. Protz – Henlein 1926, s. 7; Protz 1927, s. 9.

²⁷G. Z. 1964, s. 13.

Obr. 6: Pohled na hornorakoušské městečko Offenhausen přes sloupy Pomníku básníků. Zdroj: Offenhausen 1965, s. 15. Uveřejněno se svolením Sudetendeutsche Landsmannschaft.

ním kvartetu, zpíval v místním pěveckém spolku a působil jak ve výběrech kynšperských hasičů, střelců a divadelních ochotníků, tak v organizacích Svaz Němců (*Bund der Deutschen*) a Německý kulturní svaz (*Deutscher Kulturverband*). Již před první světovou válkou Protz zřejmě navázal kontakty se všenešmeckou stranou Georga von Schönerer a po roce 1918 působil jako předseda nacionálněsocialistické strany v Kynšperku.²⁸ Díky mnohačetným aktivitám se Protz svým současníkům zdál být „jedním z nejlepších a nejvznešenějších bojovníků za völkisch turnerskou věc“²⁹ a „nenahraditelný v přípravě Všenešmecka“.³⁰ Sám si údajně jednou posteskl, že svým třem dětem může dát tak málo, neboť svému národu musí dát tak moc.³¹

Třebaže byl Protz jako otec, všudypřítomný „völkisch“ aktér a úředník Kynšperských uhelných a briketových závodů (*Königsberger Kohlen- und Brikettwerke AG*)³² dozajista nezměrně vytížen, našel ve svém programu ještě skuliny pro literární činnost. Periodikum chebské župy plnil z pozice šéfredaktora výchovně-vzdělávacími příspěvky³³ a i poté, co se vedení novin roku 1926 vzdal, uveřejňoval v nich nadále články, v nichž dštil hněv proti všemu možnému od „rány dýkou“ přes nedostatek německého charakteru až po „negerský“ tanec.³⁴ Rovněž ve svých uměleckých textech neopustil světonázorové mantinely DTV, vymezené „rasovou čistotou“, „národní jednotou“ a „duchovní svobodou“. Nejenže svou vůbec první báseň údajně věnoval Georgu von Schönerer,³⁵ ale názvy pozdějších prací jako *Velký národ (Großes Volk)*, *Barbarossa v den pomsty (Barbarossa am Rachttag)*³⁶ či *Odinova vojenská přehlídka... (Wodans Heerschau...)* jsou samy o sobě dosti výmluvné.³⁷ I na první pohled nenápadná sbírka lyrických básní *O životu a lásce (Von Leben und Liebe)* nebo hra *Pověst o Starém zámku (Sagenspiel vom Alten Schloss)* obsahují povážlivé pasáže – první dílo marciální báseň *Hlídka na Dunaji (Die Wacht an der Donau)*, druhé dílo monolog ducha hor, který varuje před úpadkem národa v důsledku přejímání cizích návyků.³⁸

Velmi agresivní jazyk zvolil Protz zejména v povídce *Pod jedlovými větévkami (Unter Tannenzweigen)*, jejíž závěr ústí do obžaloby cizí rasy z válečného ponížení Německa.³⁹ To však ještě není nic v porovnání s posmrtně vydanou sbírkou básní *Přemožitel (Der Bezwiner)*. V jejích šesti oddílech Protz velebí vojenskou, du-

²⁸Roesler 1927, s. 6; Zum 50. Todestag 1977, s. 24.

²⁹Turnverein „Jahn“ 1927, s. 14.

³⁰Deutscher Turnverein 1927, s. 15.

³¹Zum 50. Todestag 1977, s. 24.

³²Roesler 1927, s. 4; Königsberger 1969, s. 86–87.

³³Seidl 1956, s. 48.

³⁴Protz 1926, s. 2–3.

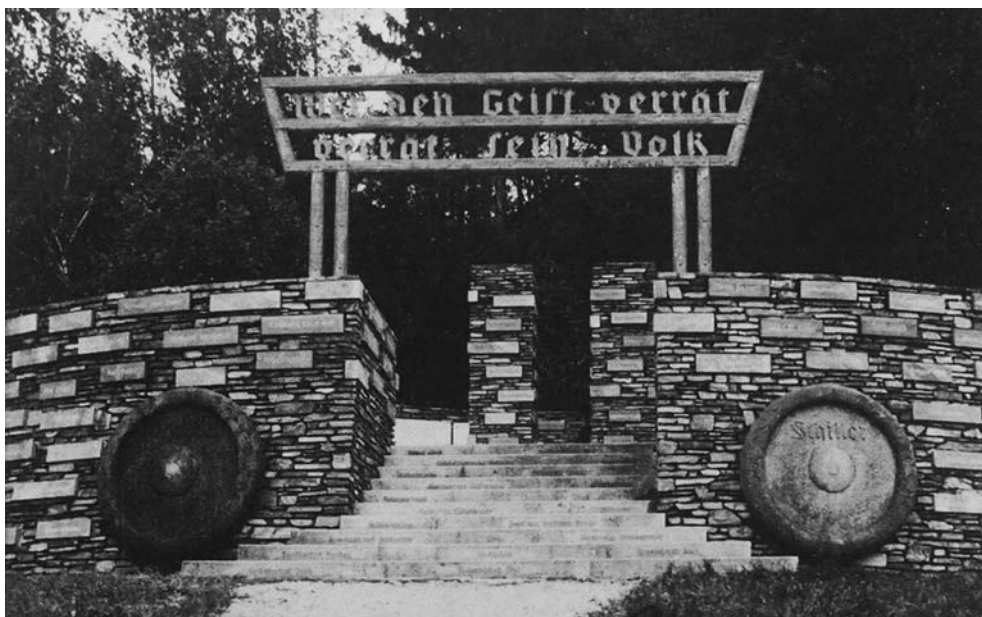
³⁵Roesler 1927, s. 5.

³⁶Seidl 1964, s. 9.

³⁷Protz 1922, s. 263–264.

³⁸Protz – Seidel 1919, s. 17–18; Protz [s.d. a], s. 13.

³⁹Protz 1925, s. 26.

Obr. 7: Vstupní brána Pomníku básníků s germánskými štíty pro Friedricha Schillera a Wolfganga Goetheho. Nápis „Wer den Geist verrät, verrät sein Volk“ svým ztvárněním připomíná nápisy z bran koncentračních táborů. Zdroj: E. B. 1984, zde s. 15; foto: Hans Bahrs. Uveřejněno se svolením Sudetendeutsche Landsmannschaft.

chovní a fyzickou nadřazenost germánské rasy a nenávisťně útočí proti Židům, socialistům, katolíkům, pacifistům a dohodovým mocnostem, jež prý kooperativně zmrzačily německý národ a nyní z něj vysávají poslední síly. Protz však věřil v hrdinu, kterého „německý duch vyvolí za vůdce“⁴⁰ a jenž roztrháním „Versailleského diktátu“ přivodí znovuzrození národa. O to, aby se ze sbírky stalo „nejčistší umělecké dílo, jaké kdy bylo turnerům věnováno“,⁴¹ se výrazně postaral Friedrich Rudolf Zenker, svazový „dietwart“ DTB 1919, který knihu opatřil ilustracemi příkladně znázorňujícími turnerský světónázor.

Není náhodou, že se na publikaci podíleli dva „dietwarti“. I jiní jejich kolegové horlivě psali: v DTV se umělecky činil vrchní „dietwart“ Západočeské turnerské župy (*Westböhmischer Turngau*) Wolfgang Kraus, v DTB 1919 zase mimořádně plodní „dietwarti“ Willi Buch nebo Rudolf B. Weitzer.⁴² „Dietwarti“ ze své zkušenosti dobře věděli, že většina turnerů má problém uchopit propagovaný světónázor v celé jeho komplexitě. Začali tudíž tvořit beletristická díla, jimiž se obraceli přímo na turnery a v nichž čtenářům principy světónázoru zpřístupňovali záživnou formou. Jelikož knihy obsahovaly přesně to, co svazy kázaly, byli autoři

⁴⁰Protz 1928, s. [70].

⁴¹„Der Bezwingen“ 1932, s. 282.

⁴²Např. Pergher [1929]; *Das sterbende Wien* 1926, s. 11; Buch 1928.

automaticky vyzdvížení do pantheonu význačných „völkisch“ literátů. Že jejich syžety a postavy byly raženy stále tou samou matricí, že například Protz plagoval sám sebe⁴³ a že jeho rýmy platily za „překrásně naivní a nevědomky poetické“,⁴⁴ to vše bylo podružné.

Charismatický Ludwig Protz se v Kynšperku a jeho okolí beze sporu těšil velké oblibě, jinak by jeho rakev v roce 1927 jenom těžko provázal sedmitisícový průvod.⁴⁵ Smrt ve 33 letech Protzovu popularitu ještě umocnila.⁴⁶ Z kynšperského literáta byl vytvářen ideál agitujícího umělce, „bojovníka za právo a svobodu svého národa“.⁴⁷ V Kynšperku mu byl roku 1928 dokonce odhalen pomník a podobně jako v Sokolově byla po něm údajně i v Chebu pojmenována ulice.⁴⁸ Lze předpokládat, že ze západočeského regionu pocházela také valná část jeho ctitelů. O širším vlivu v turnerském, literárním a nacionalistickém prostředí ale pravděpodobně nemůže být řeč. Protzova žena Frieda měla dva roky po vydání povídky *Pod jedlovými větévkami* stále k dispozici několik stovek neprodaných kusů⁴⁹ a *Přemožitel* také nešel příliš na odbyt. Ještě v roce 1932 vyzývalo periodikum DTV, aby si každý, kdo může, knihu koupil a „dietwarti“ k tomu byli dokonce imperativně vyzváni.⁵⁰ Ani reprezentativní antologie „velkoněmeckého básnictví Východní marky a Sudet“⁵¹ z roku 1939, ani přehled „sudetoněmecké knižní tvorby“,⁵² uveřejněný o rok dříve v periodiku „Der Dietwart“ říšskoněmeckého turnerského svazu, žádného Ludwiga Protze neznaají.

LUDWIG PROTZ VE WALHALLE NĚMECKÉ LITERATURY

A přeci Ludwig Protz i po druhé světové válce v očích mnoha turnerů nadále přináležel k pravé německé kultuře. Jeho význam dokonce ještě vzrostl. Stejně jako smrt kdysi upevnila jeho alespoň lokální proslulost, zapříčinily nyní další dramatické události, totiž vysídlení Němců z Československa a zničení kynšperského pomníku roku 1945,⁵³ nekritickou úctou k jeho osobě a tvorbě. Protz se stal integrální součástí idealizované minulosti a básníkem ztracené „Heimat“. Nadto svým

⁴³Srov. Protz [s.d. a], s. 3–9; Protz [s.d. b], s. 10–14.

⁴⁴Srov. Ein Festtag 1964, s. 53.

⁴⁵Protz 1984, s. 10.

⁴⁶Podle jedné zprávy zemřel Protz v Chebské nemocnici na tuberkulózu, podle jiné na následky operace slepého střeva. G. Z. 1964, s. 13; Protz 1984, s. 10.

⁴⁷Srov. Kraus 1927, s. 3.

⁴⁸Dieser Gedenkstein 1967, s. 28; Zitzmann 1974, s. 10–11; Seidl 1954, s. 11.

⁴⁹R. 1927, s. 13.

⁵⁰„Der Bezwingen“ 1932, s. 282; Dietwart! 1932, s. 311.

⁵¹Kindermann 1939.

⁵²Sudetendeutsches Buchschaffen 1938.

⁵³Srov. Mahr 1967, s. 12.

Obr. 8: Logo offenhausenského hostince Hadina s obrysem Pomníku básníků na pozadí. Zdroj: Hadina 1970, s. 17. Uveřejněno se svolením Sudetendeutsche Landsmannschaft.

opěvováním „rasové čistoty“, „národní jednoty“ a „duchovní svobody“ výborně zapadal do myšlenkového světa bývalých turnerů z DTV.

Jejich představy o umění se po roce 1945 příliš nezměnily, naopak důsledky druhé světové války jako by jim ještě dodávaly na pádnosti. Stačí nahlédnout do opakovaně vydávaných knih uměleckého kritika Richarda W. Eichlera, jenž vkus mnoha vysídlených turnerů formoval jako nikdo jiný. Ze severních Čech pocházející a v mládežnickém oddíle DTV cvičící Eichler nebyl umělec, ani historik umění, přesto po nuceném odchodu do Německa věřil, že se mu podařilo odhalit tajné machinace tehdejší umělecké scény.⁵⁴ Eichler zastával staronovou tezi o pravém umění, jehož rozvoji od počátku 20. století brání samozvaní, státem a bohatými

⁵⁴Aus Nordböhmen 1990, s. 163–164.

donátory podporovaní modernisté. Pod pláštěm kubismu, dadaismu, surrealismu a jiných moderních uměleckých směrů, jež Eichler odbyl výrazem „miserabilismus“, začali prý tito šarlatáni zobrazovat svět ve znetvořené a absurdní podobě. Neméně ostře vystupoval Eichler proti domnělému úpadku v ostatních múzických oblastech. „Pseudomuzikální“ atonální hudba jej iritovala neméně jako dadaismem a surrealismem ovlivněná literatura plná „sadismu, masochismu a perverze“.⁵⁵ Pakliže měl být tomuto „řízenému propadu“ učiněn konec a do umění se měla navrátit krása, musel se dle Eichlera stát zasadit o obnovu partnerství mezi uměním a národem.⁵⁶

Eichlerův „boj proti švindlu“⁵⁷ nalezl velký ohlas v krajně pravicových uskupeních a mezi turnery z AG. Tuto organizaci roku 1951 založil Wilhelm Welwarsky, jenž koncem 30. let pod kuratelou nacionálněsocialistického tělovýchovného svazu spravoval 18. župu Sudety. Za periodikum AG zase zodpovídal Ernst Frank, bratr Karla Hermanna Franka a turnery mimořádně uznávaný spisovatel.⁵⁸ AG čítala kolem 5000 členů,⁵⁹ tedy pouhý zlomek ze statisíce příslušníků bývalého DTV. Členství v poválečném „pracovním společenství“ bylo atraktivní jen pro ty, jimž Konrad Henlein zůstal nenapadnutelným vůdcem⁶⁰ a jejichž světonázor vyplýval z „völkisch“ dědictví DTV a nacionálněsocialistické ideologie.

Ve zpravodaji AG se často objevovaly podrobné recenze Eichlerových knih⁶¹ a evidentně pod dojmem jeho úvah o zaměňování moderních „čuňáren“⁶² s uměním zařazovala redakce na stránky periodika medailonky rozličných sudetoněmeckých turnerů-umělců,⁶³ jejichž díla se „jednoznačně stavěla proti takzvané abstrakci a takzvanému modernímu umění“.⁶⁴ Z těchto osobností se největší pozornosti dostalo tomu, kdo už dříve kritizoval všechny ze zahraničí injektované novoty a kdo psal „v duchu národa“: Ludwigu Protzovi. O jeho upomínku se při výročích úmrtí a při jubileích turnerského spolku z Kynšperku staral až do 80. let buď přímo Protzův syn Siegfried⁶⁵ nebo bývalý „dietwart“ kynšperských turnerů Georg Zitzmann.⁶⁶ Báseň *Čin je vše (Die Tat ist alles)* ze sbírky *Přemožitel* a Protzovo heslo „Buďte mužní a pevní!“ („*Seid männlich und fest!*“) byla permanentně otisko-

⁵⁵Srov. Eichler 1965, s. 260.

⁵⁶Eichler 1965; Eichler 1968a; Eichler 1968b; Eichler 1984.

⁵⁷Ek. 1968, s. 14–15.

⁵⁸Weger 2008, s. 310–311; Jahn 1979, s. 2.

⁵⁹Weger 2008, s. 310–311.

⁶⁰R. J. 1978, s. 2–4.

⁶¹Např. *Verständlichkeit* 1962, s. 12–13.

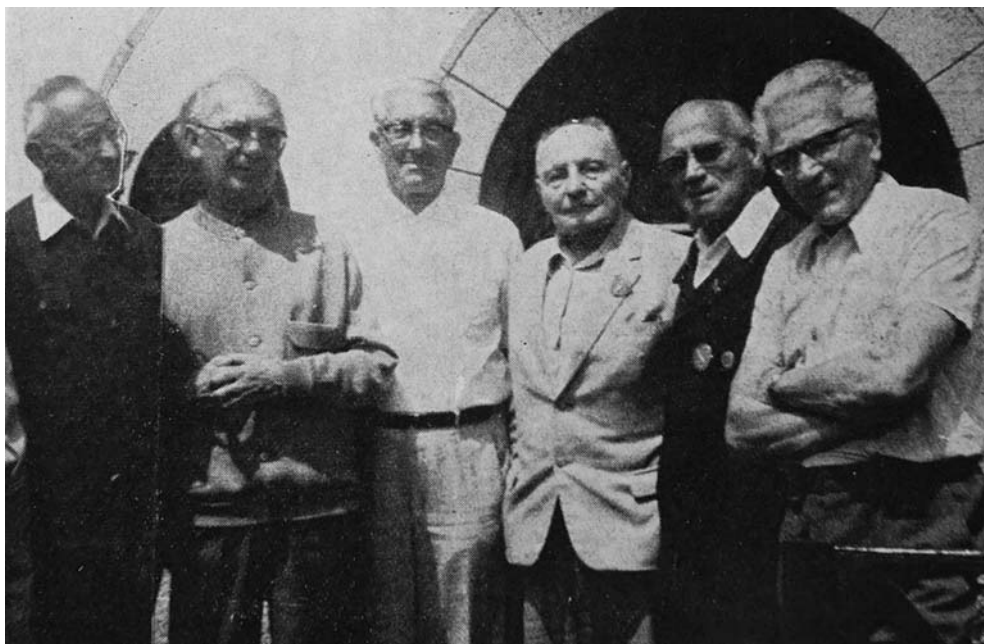
⁶²Srov. Ek. 1968b, s. 14–15.

⁶³Frank 1965, s. 5–7; Frank 1966, s. 3–4; Ek. 1968a, s. 9–10; Tbr. Schulrat 1976, s. 17–18.

⁶⁴Srov. Zinnerbach-Tal 1961, s. 17.

⁶⁵Např. *Hundertjahrfeier* 1964, s. 7.

⁶⁶Zum 50. Todestag 1977, s. 24.

Obr. 9: Na červencové setkání roku 1971 do Offenhausenu zavítali: (zleva) svazový „dietwart“ poválečného rakouského turnerského svazu Heinz Wamser, redaktor periodika vysídlených sudetoněmeckých turnerů Rudolf Jahn, Franz W. Beck ze svazu Hessenský turnerský svaz (*Hessischer Turnverband*), ústřední postava zaniklého DTB 1919 Erwin Mehl, zakladatel Pracovního společenství Willi Welwarsky a Ernst Frank, bratr Karla Hermanna Franka. Zdroj: *Turnerfreizeit* in... 1971, s. 11; foto: Herta Berdich. Uveřejněno se svolením Sudetendeutsche Landsmannschaft.

vaná mementa,⁶⁷ která se turnerům z AG zdála v době poválečné násilné duchovní „převýchovy a mravního úpadku“⁶⁸ více jak aktuální.

Turneři z AG se dokonce pasovali do role rytířů střežících společně se spřátelenými turnery z Rakouska svatý grál německého umění před náporem moderní hudby, „šarlatánského“ výtvarného umění a „šuntové“ literatury. Za pomyslný chrám, kde se v „mystické pospolitosti“ opájeli „pravým“ německým uměním,⁶⁹ jim platilo rakouské městečko Offenhausen s tamějším Pomníkem básníků (*Dichtenstein*). Iniciátor pomníku Josef Hiess byl příslušníkem zaniklého DTB 1919 a v meziválečném období fungoval v roli „putujícího učitele“ jako mediátor mezi zahraničními Němci od Bačky až po Lotrinsko.⁷⁰ Díky členství v NSDAP byl tenkrát Hiess napojen také na říšskoněmeckou nacionálněsocialistickou síť a její instituce.⁷¹

⁶⁷Např. WW. 1972, s. 54.

⁶⁸Frank 1967, s. 4.

⁶⁹Schwecht 1967, s. 9.

⁷⁰Neusser 1964, s. 4.

⁷¹Müller 1990, s. 320 a 323.

Po skončení druhé světové války a internaci v americkém zajateckém táboře zrála v Hiessovi myšlenka zřízení pomníku pro literáty, hlásící se k „vlasti, národu a mateřskému jazyku“⁷² a mající blízko k turnerskému hnutí – odtud také původní označení offenhausenského pomníku jako Pomník turnerských básníků (*Turnerdichterdenkmal*).⁷³

Prvních sto jmen bylo na pomníku slavnostně odhaleno roku 1963 a už dva roky nato se finančním přičiněním AG k uctívaným básníkům – mimo jiné Willimu Buchovi a Rudolfovi B. Weitzerovi – připojil i Ludwig Protz.⁷⁴ Tabule s jeho jménem byla jakousi náhradou za zničený a fyzicky nedostupný kynšperský pomník. Offenhausenský monument se neustále rozrůstal; původní dva sloupy byly obkrouženy zdí, respektujícím svou architekturou domnělé germánské shromaždiště a inspirujícím se prý záhadnou Jahnovou mohylou u Chebu.⁷⁵ Do zdíva byly vsazovány nové a nové pamětní desky, ovšem nikdy ne pro spisovatele židovského původu či zástupce avantgardních směrů. Pocty se dostávalo buď klasickým, podle potřeb Hiessova okruhu interpretovaným autorům – například Johannu Wolfgangu Goethovi a Friedrichu Schillerovi, nebo aktuálním „pokračovatelům“ německé tradice jako 1984 Ernstu Frankovi.⁷⁶ Pomník pro turnerské básníky se tak postupně vyvíjel ve svébytnou literární obdobu velkolepého památníku Walhalla u německého Řezna, proto turneři Hiessův projekt s oblibou nazývali „malou rakouskou Walhallou“.

K ní údajně ze všech směrů „vesele spěchali staří přátelé“.⁷⁷ Josef Hiess a jím založený spolek Pomník básníků Offenhausen (*Dichterstein Offenhausen*) totiž pořádali množství kulturních akcí, jimž vévodily každoroční Kulturní dny u Pomníku básníků (*Dichterstein-Kulturtag*). Vyvrcholením této akce bylo udělování ceny „mimořádně zasloužilým spisovatelům“,⁷⁸ kterou v roce 1992 získal třeba Richard W. Eichler.⁷⁹ Otevřením ubytovny Hadina, pojmenované po sudetoněmeckém spisovateli Emilu Hadinovi a provozované jeho dcerou Ingrid, bylo navíc roku 1966 dáno do provozu důležité kontaktní místo „dobrého ducha a tím sudetoněmeckých, s vlastní a národem spojených krajanů“.⁸⁰ Z nenápadného Offenhausenu se pod záminkou kulturních pořadů stával komunikační uzel sudetoněmeckých a rakouských radikálních turnerů, příznivců nacistických hodnot a stoupenců různých extremistických skupin par excellence. Richard W. Eichler, Ernst Frank i třeba bývalý správce svazové knihovny DTB 1919 Erwin Mehl jen těžko mohli najít

⁷²Der Dichterstein 1965, s. 3.

⁷³Ein „Turnerdichterdenkmal“ 1963, s. 3.

⁷⁴Ek. 1964, s. 6–7; Dichterstein 1965, s. 15.

⁷⁵G. Z. 1966, s. 10. K Jahnově mohyle blíže Kessler – Klement 2014.

⁷⁶E. B. 1984, s. 14–15.

⁷⁷Srov. Schwecht 1967, s. 7.

⁷⁸Der Dichtersteinschild 1970, s. 9.

⁷⁹Aus Nordböhmen 1990, s. 164.

⁸⁰Gästehaus 1970, s. 17.

příhodnější platformu pro své řečnické výstupy. Zde se ve familiární atmosféře diskuzí, vzpomínáním, přednáškami, četbou a zpěvem formovalo svébytné povědomí o umění⁸¹ a Ludwig Protz na počínání svých bývalých turnerských bratří nolens volens shlížel s pomníku až do roku 1999, kdy byl offenhausenský spolek z popudu Welské iniciativy proti fašismu (*Welsler Initiative gegen Faschismus*) a na základě odborných posudků rozpuštěn kvůli „pěstování a zlehčování, částečně také velebení nacionálněsocialistického duchovního dědictví“.⁸² Monument byl poničen členy antifašistických organizací a offenhausenskou mládeží. Některé desky byly strhnuty, na jiných byla jména literátů znečitelněna. Zchátralý pomník u Offenhausenu přesto stojí dodnes a deska se jménem Ludwiga Protze je na něm stále k nalezení.

ZÁVĚREM ZPĚT DO KYNŠPERKU

V heslu „Rasová čistota – národní jednota – duchovní svoboda“ tělovýchovné organizace DTV byl ukryt klíč k interpretaci světa, a tím i umění. Vksu DTV odpovídala jen ta umělecká díla, jež respektovala zásady světonázorové triády. Ludwig Protz byl se světonázorem DTV dobře obeznámen. Jako župní „dietwart“ ho ve Svazovém výboru „dietwartů“ napomáhal definovat a ve své turnerské župě se intenzivně zasazoval o jeho difuzi mezi turnery. K tomu využil i svůj literární talent. Ludwiga Protze lze zařadit do kategorie turnerů-spisovatelů, kteří turnerský „völkisch“ světonázor zakódovali do beletristických příběhů, aby jej učinili srozumitelný a atraktivní pro ostatní turnery. Třebaže kvalita Protzových publikací nebyla valná, vedení svazu vysoce hodnotilo jejich agresivní obsah a považovalo autora za pravého národního umělce. Náhlá smrt navíc Ludwiga Protze opředla posvátnou aurou. DTV jej nyní rád prezentoval jako ideál agitujícího „völkisch“ básníka.

Po druhé světové válce se smýšlení některých vysídlených turnerů, sdružených nyní v AG, ještě zatvrdilo a například rádoby vědecké knihy Richarda W. Eichlera jim pro pojetí umění poskytovaly vítané argumenty. Nejlepším odrazem těchto jejich představ se stal Pomník básníků v rakouském Offenhausenu a s ním spojené akce, jež platily za dostaveníčko vyznavačů krajně pravicových idejí. V Offenhausenu byl Ludwig Protz a s ním stovky dalších spisovatelů vyrváni ze svých historických a geografických kontextů a na pseudogermánském monumentu násilně instrumentalizováni pro revanšistické cíle. Sice existuje v mnoha ohledech shoda mezi myšlenkami Protze a AG, ba mnozí členové tohoto uskupení Protze dokonce osobně znali, nicméně rok jeho úmrtí a odhalení jeho pamětní desky v Offenhausenu od sebe dělí téměř čtyřicetiletá propast s mnoha dějinnými zvraty. Nebyl to navíc

⁸¹Např. Erhebende 1977, s. 44–45.

⁸²Rechtsgutachten 1998, s. 8.

Ludwig Protz, kdo si umanol mít v Offenhausenu svou pamětní desku, ani k tomuto rozhodnutí nedospěl DTV, nýbrž v porovnání s předválečným turnerským svazem zanedbatelně malá skupina bývalých československých turnerů.

Stejně jako není obtížné nalézt nedaleko Offenhausenu ruiny „Walhally“, není ani obtížné lokalizovat v západních Čechách hmotné památky odkazující na Ludwiga Protze. Nedaleko Kynšperku kdysi stával v Libavském údolí hostinec Čertův mlýn (*Teufelsmühle*). V jeho blízkosti se nacházelo lesní divadlo, kde byla několikrát uvedena Protzova hra *Pověst o Starém zámku*, doprovázená hudbou kynšperského hudebního skladatele Josefa Sykory.⁸³ I když hostinec dnes již nestojí a divadlo je zarostlé k nepoznání, lze jejich pozůstatky v krajině odhalit. Monumentální Vysoký kámen u Lub zase tvořil vynikající kulisu pro hru *Bardova kletba* (*Des Sängers Fluch*), pod níž se opět podepsalo duo Protz–Sykora.⁸⁴ Nadto se přímo na kynšperském hřbitově dodnes zachoval Protzův hrob i s básníkovou plaketou a na svahu pod evangelickým Chrámem Vykupitele byl v roce 2014 objeven kámen, na němž byla do roku 1945 upevněna Protzova pamětní deska.

Co s těmito památkami učinit? Mají být nadále zarůstány, zamlčovány a zapomínány, jako kdyby Ludwig Protz nikdy nežil? Nebo se mají s pýchou rekonstruovat a zviditelnit, aby se město mohlo chlubit svým rodákem? Obě cesty se dle nás neubírají správným směrem. Zatímco ta první by odpovídala stále patrné tendenci vystrnadit z dějin českých zemí přízrak sudetoněmecké minulosti, ta druhá by znamenala vzdávat hold myšlenkám, pro které Ludwig Protz s československými turnery z DTV a AG horoval. Jako nejrozumnější se jeví řešení, jež jsme na jiných místech navrhovali pro podobné, ideově zabarvené památky turnerského hnutí v českých zemích, totiž ne jejich zničení, ne jejich obnovení, nýbrž jejich konzervování, jež by umožnilo začlenit je do české krajiny jako unikátní stopu uplynulých dějů. Aby nevzniklo podezření, že iniciátoři péče o Protzovy památky v Kynšperku oprašují protičeský resentment a že vnímají umění jako kdysi sudetoněmečtí turneři, bylo by zapotřebí takováto místa opatřit doprovodnými informačními tabulemi, ba kámen Protzova pomníku by vůbec bylo nejlepší neutralizovat instalací plakety například pro Luise Armstronga. Z objektů, pokrytých patinou nesnášenlivého nacionalismu, by se vyvinula místa k reflexi minulosti a zpytování současnosti. Jakkoli představy, jež byly o umění chovány v DTV a AG, dnes působí archaicky, objevují se v zakuklené podobě i v současné české společnosti. Nevraživost vůči všemu modernímu a cizímu rozhodně není fenomén typický jen pro zkoumané turnerské milieu.

⁸³Ludwig 1927, s. 19.

⁸⁴Seidl 1964, s. 10.

SEZNAM LITERATURY

ODBORNÁ LITERATURA

Becker, H. (1980). *Antisemitismus in der Deutschen Turnerschaft*. Sankt Augustin: Richarz.

Kasper, T. (2007). Der völkische Diskurs im Deutschen Turnverband in der Tschechoslowakei. In: H. H. Hahn (ed.), *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 173–192.

Kessler, V. – Klement, M. (2014). *Vytoužená, nepochopená, zapomenutá. Jahnova mohyla u Chebu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Koschmal, W. – Maidl, V. (ed.) (2006). *Hans Watzlik – ein Nazidichter?* Wuppertal: Arco.

Müller, K. (1990). *Zäsuren ohne Folgen. Das lange Leben der literarischen Antimoderne Österreichs seit den 1930er Jahren*. Salzburg: Otto Müller.

Prokop, V. (2011). *Franz Gruss, opomenutý umělec Kraslicka*. Sokolov: Vladimír Prokop; Muzeum Sokolov.

Puschner, U. (2001). *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache, Rasse, Religion*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Weger, T. (2008). „Volkstumskampf“ ohne Ende? *Sudetendeutsche Organisationen, 1945–1955*. Frankfurt am Main et al.: Lang.

VDANÉ PRAMENY

1. Knižní publikace

Aus Nordböhmen und Siebenbürgen. Familiengeschichte Richard Wenzel Eichler und Elisabeth Eichler geb. Mojr (1990). Regensburg: Vereinigung Sudetendeutscher Familienforscher.

Buch, W. (1928). *Selma Altenkirch. Die Geschichte einer Mädchenjugend*. Berlin: Iduna-Verlag.

Der deutsche Buchhandel und das Judentum. Ein Menetekel von Lynkeus (1925). Leipzig: Hammer-Verlag.

Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung (1921). [Brüx]: [Deutscher Turnverband].

Deutsche Volkskunde. Leitfaden für völkische Erziehung (1923). 2. Auflage, [Brüx]: [Deutscher Turnverband].

Eichler, R. W. (1968a). *Der gesteuerte Kunstverfall*. München: J. F. Lehmann.

- Eichler, R. W. (1984). *Die Wiederkehr des Schönen. Plädoyer für eine Kunst mit Zukunft*. Tübingen: Grabert.
- Eichler, R. W. (1965). *Könner, Künstler, Scharlatane*. München: J. F. Lehmann.
- Eichler, R. W. (1968b). *Künstler und Werke. Maler, Bildhauer und Graphiker unseres Jahrhunderts im deutschen Sprachraum*. München: J. F. Lehmann.
- Ein Festtag für Königsberg (1964). In: *Ludwig Protz. Sein Glauben, Leben und Schaffen*. Geislingen/Steige: Egerland-Verlag, s. 53–54.
- Kindermann, H. (ed.) (1939). *Heimkehr ins Reich. Großdeutsche Dichtung aus Ostmark und Sudetenland*. Leipzig: Philipp Reclam jun.
- Melzer, A. – Walter, H. (1908). *Die Fragen aus dem Deutschen Volkstum*. Wien: Verlag des Deutschen Turnerbundes.
- Pergher, J. (ed.) [1929]. *Wolfgang Krause, ein sudetendeutscher Ekkehard*. Mies: Verlag des Deutschen Turnvereins Mies in Böhmen.
- Protz, L. (1928). *Der Bezwingler. Heldenlied und Satyre aus Deutschlands großen Tagen*. Eger: Selbstverlag des Egerland-Jahnmal-Turngaaues.
- Protz, L. [s.d. b]. „*Des Sängers Fluch*“. *Ein Sagenspiel am „Hohen Stein“ nach der Ballade von Ludwig Uhland*. Im Verlage des Arbeitsausschusses der völkischen Vereine Schönbach.
- Protz, L. (1924). *Festschrift des Turnvereins Königsberg 1864 in Königsberg a. d. Eger. Zusammengestellt aus Anlass der Feier des 60-jährigen Bestandes. 1864–1924*. Königsberg: Eigenverlag des Turnvereins Königsberg 1864.
- Protz, L. [s.d. a]. *Ein Sagenspiel vom „Alten Schloß“*. *Eine Hunderjahr-Heraufbeschwörung der Kagerner Ritter*. Königsberg a. d. O.: Ausschluß der Ludwig Protz-Gedenkfeier.
- Protz, L. (1925). *Unter Tannenzweigen. Erzählung aus dem Kaiserwald*. Königsberg a. d. Eger: Selbstverlag.
- Protz, L. – Seidel, H. (1919). *Von Liebe und Leben*. Dresden-Weinböhla: Aurora.
- Seidl, H. (1964). Ludwig Protz, ein Dichter des Egerlandes. In: *Ludwig Protz. Sein Glauben, Leben und Schaffen*. Geislingen/Steige: Egerland-Verlag, s. 8–11.
- Schwecht, K. H. (1967). „Von und zum Stein...“. In: K. H. Schwecht (ed.), *Freunde um den Dichterstein. Ein Bildband vom Werden und Wachsen der „kleinen österreichischen Wallhala“ im Dichtersteinort Offenhausen*. Wels: Druck- und Verlagsanstalt Welsermühl, s. 7–9.
- Turnordnung (1924). Wien: Deutscher Turnerbund (1919).
- Zenker, F. R. (1923). *Deutschkunde über Rasse, Volkstum, Staat und Turnen zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder*. Wien: Deutscher Turnerbund.

2. Periodika

Allgemeine Grundsätze und Richtlinien für die völkische Erziehung in den Turnvereinen des „Deutschen Turnverbandes“ und für die Tätigkeit der Dietwarte (1921). *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes* (dále jen *TZ*) 2/4, s. 25–27.

Bericht über die Gaudietwarte-Versammlung am 1. Nebelmonds 1925 zu Prag (1925). *TZ* 6/22, s. 357–388.

Das Ringen um die deutsche Kultur (1933). *TZ* 14/1, s. 7.

Das sterbende Wien (1926). *TZ* 7/31, s. 449.

Daun (1932). Die jüdische „Thalia“. *TZ* 13/2, s. 25.

„Der Bezwingler“ – ein Buch für jeden Turner! (1932). *TZ* 13/18, s. 282.

Der Dichterstein in Offenhausen. Großbotschaft an alle sudetendeutschen Turnerbrüder (1965). *Sudetendeutscher Turnerbrief* (dále jen *ST*) 16/1, s. 3–4.

Der Dichtersteinschild. Kulturelle Großtat eines deutschösterreichischen Turners (1970). *ST* 21/5, s. 9.

Deutscher Turnverein Marienbad: Trauerkundgebung für Gaudietwart Ludwig Protz (1927). *Gau-Bote* (dále jen *GB*) 4/6, s. 15.

Dieser Gedenkstein (1967). *Königsberger Nachrichten* (dále jen *KN*) 19/2, s. 28.

Dietwart! (1932). *TZ* 13/20, s. 311.

Dichterstein Offenhausen (1965). *ST* 16/5, 15.

E. B. (1984). Ernst Frank am Dichtersrtein Offenhausen gewürdigt. *ST* 35/2, s. 14–15.

Ek. (1968a). Bilder aus der Werkstatt Adam Kraft. Ein Beitrag zum 70. Geburtstag des Künstlers. *ST* 19/2, s. 9–10.

Ek. (1964). Ludwig Protz am Dichterstein. Seine Gedichte und Schriften sind als Buch erschienen. *ST* 15/6, s. 6–7.

Ek. (1968b). Weit haben wir's gebracht! *TZ* 19/1, s. 14–15.

Ek. (1956). Zwischen Verniggerung und Bolschewisierung. *ST* 7/2, s. 6–11.

Entwurf für die Festlegung der reindeutschen und alldeutschen Hochziele des Deutschen Turnerbundes! (1908). *Deutscher Turner-Hort* 19/18, s. 184–185.

Erhebende Festtage in Offenhausen (1977). *ST* 28/2, s. 44–45.

Fischer, T. (1924). Warenversandhaus für Turner. *TZ* 5/15, s. 193.

Frank, E. (1966). Franz Gruß zum 75. Geburtstag. *ST* 17/3, s. 3–4.

Frank, E. (1965). Hans Kuttner, ein Turnerzeichner vom Format. *ST* 16/5, s. 5–7.

Frank, E. (1967). Turner geben Bücher heraus. *ST* 18/5, s. 3–6.

- G. Z. (1966). Der Dichterstein in Offenhausen. Ein Ludwig-Protz-Gedenken. *KN* 18/1, s. 10.
- G. Z. (1964). Ludwig Protz – Dichter, Kunder und Kämpfer. *ST* 15/3, s. 13–14.
- Gästehaus Hadina (1970). *ST* 21/2, s. 17.
- Germanicus (1931). Verjudete Kunst. *TZ* 12/12, s. 181.
- Hubatschek, O. (1926). Von guten Büchern. *TZ* 7/24, s. 407–408.
- Hundertjahrfeier des Turnvereins Königsberg 1864 (1964). *ST* 15/4, s. 7.
- J. R. (1930). Schenkt Kriegsbücher. *TZ* 11/24, s. 391.
- Jahn, R. (1979). Dr. Wilhelm Welwarsky. *ST* 30/2, s. 1–3.
- K. (1931). Jammerschriftsteller Remarque war nie an der Front. *TZ* 12/19, s. 297.
- Königsberger Kohlen- und Brikettwerke AG (1969). *KN* 21/5, s. 86–87.
- Kraus, H. (1927). Dem Kämpfer für Recht und Freiheit – Ludwig Protz. *GB* 4/6, s. 3.
- Ludwig Protz: Sagenspiel vom alten Schlosse (1927). *GB* 4/6, s. 19.
- M. (1968). Zum heutigen Titelbild. *KN* 20/1, s. 3.
- Mahr, H. (1967). Tbr. Ludwig Protz – 40 Jahre tot. *ST* 18/2, s. 12.
- Metzner, A. (1956). An die Schriftleitung der „Turnerjugend“. *Turnerjugend* 3, s. 19.
- Neusser, L. (1964). Joseph Hiess – ein deutsch-österreichischer Turnerdichter. Zum 60. Geburtstag eines Turnerfuhrers und Schutzarbeiters. *ST* 15/2, s. 3–5.
- Protz, L. (1926). Erlahmet nicht! *GB* 3/6, s. 2–3.
- Protz, L. (1927). Völkische Prüfung beim Geratewettkampf. *GB* 4/1, s. 9.
- Protz, L. (1922). „Wodans Heerschau...“. *TZ* 3/23, s. 263–264.
- Protz, L. – Henlein, K. (1926). Gauwanderung und Diettagung. *GB* 3/3, s. 7.
- Protz, S. (1984). Im Gedenken an Ludwig Protz. *ST* 35/1, s. 10.
- R. (1927). „Unter Tannenzweigen“ von Ludwig Protz. *GB* 4/12, s. 13.
- R. J. (1978). Konrad Henlein zum Gedenken aus Anlaß seines 80. Geburtstages am 6. Mai. *ST* 29/1, s. 2–4.
- Rittich (1927). Einige zeitgemäße Bücher für den Weihnachtstisch des Turners. *TZ* 8/24, s. 397–398.
- Rittinger, R. (1927). Gaudietwart Ludwig Protz †. *GB* 4/5, s. 2.
- Roesler, K. B. (1927). Das Begräbnis unseres Gaudietwartes Protz. *GB* 4/6, s. 2–6.
- Seidel, H. (1956). Ludwig Protz – ein völkischer Dichter des Egerlandes. *Falkenauer Heimatbrief* 8/3–4, s. 46–48.
- Sudetendeutsches Buchschaffen (1938). *Dietwart* 4/11, s. 303–306.

- Tbr. Schulrat a. D. Fritz Möchel. Maler und Zeichner (1976). *ST* 27/6, s. 17–18.
- Ein „Turnerdichterdenkmal“ im Entstehen (1963). *ST* 14/3, s. 4.
- Turnerfreizeit in Offenhausen 18. bis 24. 7. 1971 (1971). *ST* 22/5, s. 11–12.
- Turnverein „Jahn“ Asch: Trauersitzung für Ludwig Protz (1927). *GB* 4/5, s. 14–15.
- Verständlichkeit schliesst Kunst nicht aus (1962). *ST* 13/1, s. 12–13.
- Wir bieten (1926). *TZ* 7/17, s. 308.
- WW. (1971). Dem mutigen Schriftsteller Richard W. Eichler zum 50. Geburtstag. *ST* 22/5, s. 32.
- WW. (1972). Tbr. Ludwig Protz zum Gedenken. *ST* 23/2, s. 54.
- Zinnerbach-Tal in Nancy (1961). *ST* 12/4, s. 17.
- Zitzmann, G. (1974). Ludwig Protz. *TZ* 25/1, s. 10–11.
- Zuber, R. (1932). Schenkt Bücher – aber unterscheidet zwischen deutschen Schriftstellern und jüdischen Buchschreibern! *TZ* 13/23, s. 363–364.
- Zum 50. Todestag von Ludwig Protz (1977). *ST* 28/1, s. 23–24.

3. Internetové zdroje

Rechtsgutachten von Univ. Prof. DDr. Heinz Mayer über den Verein Dichterstein Offenhausen. Dostupné z: http://www.doew.at/cms/download/cdhn0/gutachten_dichterstein.pdf [6. 7. 2015].